

La mediterrània. Forces socioeconòmiques i canvi ambiental

David Saurí, Françoise Breton

Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona

Tota activitat humana té un impacte sobre el medi, que no té per què ser necessàriament negatiu ni destructor. L'actual paisatge a la conca mediterrània així ho demostra. Malgrat tot, en les darreres dècades, la intensitat de les activitats extractives, industrials i turístiques, i l'expansió no planificada del medi urbà, juntament amb el progressiu abandonament rural, sí que han tingut, i continuen tenint, un efecte clar sobre la degradació de l'entorn a ambdues ribes. Cal, doncs, contrariar aquestes tendències.

El canvi ambiental sovint se'ns presenta com un fenomen de connotacions exclusivament negatives. Si bé és cert que aquestes connotacions són prou reals a l'hora de definir l'estat actual del medi ambient planetari, no cal oblidar que són les característiques materials i morals de les societats humanes les que guien definicions, valors i actituds davant les modificacions introduïdes en el funcionament dels sistemes ambientals. En aquest sentit, doncs, convé relativitzar la mateixa noció de canvi ambiental i admetre que d'una manera o altra aquest fenomen sempre ha estat present al llarg de la història i que l'alteració profunda que les accions humanes han causat en l'estructura i composició de molts ecosistemes (des de les selves tropicals humides fins les praderies de les zones temperades) poden ser valorades negativament, però també positivament.

La profunda empremta humana en els paisatges mediterranis

Canvi però també estabilitat secular caracteritzen les relacions natura-societat a la Mediterrània. L'empremta humana en els sistemes naturals de la Mediterrània té una trajectòria mil·lenària i el resultat d'aquesta interacció natura-societat no es pot categoritzar globalment com a negatiu o com a positiu. D'una banda, relats de desforestació i degradació del sòl ens arriben ja des de la Grècia Clàssica i un dels primers autors en destacar l'impacte (negatiu) de les societats humanes sobre el medi, el geògraf nord-americà George Perkins Marsh, basà aquestes conclusions en estudis fets a la Mediterrània. Però, d'altra banda,

els paisatges tradicionals mediterranis, especialment les associacions entre camps de conreu, pastures i boscos o les hortes costaneres constitueixen magnífics exemples d'una relació amb el medi que, en termes de diversitat i qualitat ambiental segons les definim actualment, resulta francament positiva.

Ara bé, des d'aproximadament a mitjan la dècada de 1950 a ambdues ribes de la Mediterrània, els diferents components del medi econòmic i social han experimentat un conjunt de transformacions molt ràpides que repercuteixen i de manera molt seriosa sobre l'entorn sacionatural tradicional. En aquest article pretenem oferir alguns elements de reflexió sobre aquests components del medi socioeconòmic i el seu paper en la configuració del canvi ambiental recent a la Mediterrània. Així, analitzarem en un sentit generalista les principals forces inductores del canvi com són la demografia, l'agricultura, l'entramat urbanoindustrial, el turisme i, també la conservació de la natura.

Dues realitats demogràfiques

En aquests moments, la mar Mediterrània separa dos sistemes demogràfics radicalment oposats. Tanmateix, aquesta dicotomia entre la riba nord i la riba sud no ha estat sempre el cas. Efectivament, la població mediterrània ha estat sempre molt dinàmica, amb elevades taxes de creixement (llevat potser de Catalunya i la França meridional) i de densitats tant rurals com urbanes.

Aquest dinamisme demogràfic comú a les dues ribes de la Mediterrània comença a mostrar clars símptomes de diferenciació

cap aproximadament la meitat del present segle fins arribar a una situació actual on les realitats demogràfiques de les ribes septentrional i meridional ja no tenen res a veure. Durant les darreres dècades, la riba nord ha passat a tenir una de les fecunditats més baixes del món i a convertir-se (contràriament al que ha estat el cas durant bona part de la història) en una àrea de recepció neta d'immigració. Immigració no només procedent del sud, sinó també del nord opulent, principalment gent de l'anomenada tercera edat que, un cop jubilada, viu tot l'any a les costes espanyoles i italianes o a les illes gregues. A més, i a causa de la importància fonamental del turisme, els contingents de població estacional també han augmentat espectacularment durant les darreres dècades. Els canvis demogràfics dels darrers 50 anys a la Mediterrània es podrien resumir en els següents punts:

- Creixent divergència entre una riba nord amb tendència a l'estancament demogràfic i a l'envelliment i una riba sud on, malgrat les grans reduccions en la fecun-

ditat dels darrers anys, el creixement demogràfic segueix essent molt important

- Desaparició del tradicional fenomen migratori dels països de la riba nord i creixents transvasaments de població dels països del nord i centre d'Europa cap a la riba nord de la Mediterrània i (sovint il·legal) de la riba sud a la riba nord
- Importància extraordinària de la població estacional a causa molt especialment del turisme
- Canvis importants en la distribució espacial de la població: abandonament de les àrees rurals i creixent importància de les ciutats (tot i que al llarg de la història la cultura urbana ha estat molt important a la Mediterrània)
- Tendència a la concentració de les activitats econòmiques i de la població en les àrees litorals

Aquests processos s'han consolidat ja a la riba nord i estan en fases més incipients a la riba sud.

Les agricultures mediterrànies

Les relacions entre sistemes agraris i medi són molt estretes. Són les societats agràries les que a la Mediterrània han dissenyat el paisatge des de fa milers d'anys. D'altra banda, els sistemes agraris són fonamentals, o han estat fonamentals fins ara per assegurar l'alimentació de la població. A la conca mediterrània les grans planes al·luvials formades per rius amb cabals importants són escasses. La superfície dels sòls cultivats en relació a la superfície total dels diferents països és sempre inferior al 50% i fins i tot inferior al 10% a Algèria, Líbia i Egipte, constituïts en gran part per deserts. Malgrat la presència de nombrosos enclavaments irrigats, històricament l'agricultura dominant ha estat de secà (cereals, llegums, vinya, oliveres, ametllers, etc.), complementada amb la pastura extensiva, transhumant en moltes àrees, i l'ús del bosc. Aquests darrers dos usos representaven una superfície molt important en relació als sòls cultivats i a altres usos del sòl.

● Taula 1: Principals dades demogràfiques dels països mediterranis (mitjans dècada 1990)

País	Població	Densitat (hab/km ²)	Fecunditat (fills/dona)	Creixement anual de la població 1990-1996 (en %)
Portugal	9,8	106,5	1,5	-0,1
Espanya	39,7	78,6	1,27	0,2
França	58,3	106,6	1,7	0,5
Itàlia	57,2	190	1,24	0,06
Grècia	10,5	79,5	1,38	0,4
Xipre	0,7	79,4	2,4	1,3
Malta	0,4	1167,7	2,08	0,7
Albània	3,4	118,3	2,85	0,6
Turquia	61,8	79,2	2,7	1,6
Síria	14,5	78,7	4,7	2,7
Líban	3	296,5	3	3,2
Israel	5,7	272,7	2,9	3,3
Egipte	63,2	63,2	3,8	1,9
Líbia	5,6	3,1	6,3	3,5
Tunísia	9,1	56	3,25	1,9
Algèria	28,8	12,1	4,3	2,42
Marroc	27	60	3,75	1,97

Font. -El Estado del Mundo 1998-, Worldwatch Institute.

La intensificació de l'agricultura només s'ha pogut portar a la pràctica en les millors terres (planes al·luvials i corredors costaners) i, tot i així, ha necessitat inversions molt quantioses. Aquestes darreres han estat generalment assumides pel sector públic qui també ha tingut un paper molt notori en la modernització de l'agricultura. L'objectiu de les polítiques agràries almenys fins a la dècada de 1980 a la riba nord i encara present a la riba sud ha estat augmentar i diversificar la producció agrària. Així i juntament amb l'augment de la productivitat dels conreus tradicionals, cal destacar el fort augment d'altres produccions amb escassa tradició a la Mediterrània, essent l'exemple més notable els cereals i farratges destinats a la cabana bovina de llet i carn.

La diversitat dels sistemes agraris mediterranis es pot simplificar a grans trets, parlant dels dos extrems: una agricultura de secà, extensiva, on s'associa els camps, els boscos i les pastures, i una agricultura intensiva generalment dedicada a l'horta i als fruiters però que comprèn també altres conreus de

regadiu. Aquesta agricultura intensiva que sovinteja a les planes al·luvials i al litoral està, però, molt desigualment repartida entre les dues ribes mediterrànies. França, Itàlia i Israel són els països que més s'han beneficiat d'aquesta intensificació. En canvi l'agricultura de països com Algèria o Egipte segueix caracteritzada per una superfície limitada i una producció insuficient en relació a les necessitats de la seva població. Aquí ens trobem amb una altra paradoxa que convé destacar: el creixent superàvit en la producció d'aliments davant d'una demanda en declivi a la riba nord i les insuficients produccions de la riba sud enfront d'una demanda en augment.

L'abandonament de les activitats agràries tradicionals de secà ha suposat un despoblament del camp sovint brutal tant a escala geogràfica (pobles sencers han quedat buits) com a escala històrica (el procés s'ha fet en un període de temps relativament breu, una o dues generacions), que ha afectat especialment els països del nord. Si es mantenen els nivells d'emigració camp-ciutat

**Les societats agràries
han dissenyat l'actual
paisatge de la
Mediterrània.**

● Taula 2: Principals magnituds agràries (mitjans dècada 1990)

País	Sup. conreu/sup. total	PIB agrari/PIB total	Pob. activa agrària/ pob. activa total
Portugal	25,5		11
Espanya	29,7	3	8,7
França	33	2	4,6
Itàlia	30	3	7
Grècia	18,3	16	22
Albània			
Turquia	31,4	16	53
Síria	27,6		33
Liban	20,8		7
Israel	16,6		3,4
Egipte	2,4	20	16,2
Líbia	1		11
Tunísia	18,3	15	28
Algèria	3,1	12	26
Marroc	20,7	21	45

Font: -Informe sobre el Desarrollo Humano 1997- (PNUD), i -El Estado del Mundo 1998-

actuals, aquest procés serà encara molt més intens a la riba sud.

Així mateix, l'existència d'una agricultura intensiva i de l'entramat industrial i comercial que la sustenta, i alhora és sustentat per aquesta, genera una sèrie de transformacions socials, ambientals i culturals molt importants que, en gran mesura, són alienes al tarannà mediterrani i reflecteixen més aviat les pautes de comportament de les societats anglosaxones. Ens referim, per exemple, a la introducció de nous hàbits d'alimentació (malgrat les virtuts de l'anomenada "dieta mediterrània"), a la presència cada cop més gran d'aliments preparats i semipreparats, presentats en envasos i embalatges que són una font de residus, o a l'abandonament dels costums comunitaris de gestió del paisatge, abandonament lligat a la pèrdua de la cultura agrària i dels coneixements locals.

El creixement urbanoindustrial

Si bé la Mediterrània té una llarga història urbana i també un conjunt de processos molt interessants de protoindustrialització, el fenomen de la industrialització i urbanització a gran escala és relativament nou. En part per la feblesa del capital autòcton i amb importants excepcions (Catalunya, Llombardia, etc.), la industrialització moderna deu molt al sector públic, especialment en el cas de la indústria pesant (siderúrgia, petroquímica, química de base, etc.), que l'utilitzà per a promoure el desenvolupament econòmic de regions endarrerides com Andalusia o el Mezzogiorno italià. A la riba sud i durant els anys d'eufòria de règims fortament estatalistes, com ara Algèria, Líbia i Egipte, l'existència d'importants reserves de petroli i gas natural generà també una notable industrialització que tanmateix topà amb la feblesa dels mercats interiors i l'escassa competitivitat de les exportacions llevat dels hidrocarburs.

Pel que fa al sector industrial pròpiament dit, els països mediterranis també presenten clares diferències entre la riba nord i

la riba sud. A la riba nord, el fort creixement industrial del període 1950-1975, tingué la indústria pesant de propietat majoritàriament estatal com a element aglutinador. Cap a finals de la dècada de 1970, aquest model industrial (de forts impactes sobre el medi) sembla esgotar les seves possibilitats de creixement futur. Sectors sencers com la mineria, la siderúrgia, la construcció naval, etc. entren en una fase de reconversió que es concreta en el tancament d'instal·lacions, pèrdua de llocs de treball i un llegat ambiental molt preocupant a nivell de contaminació de sòls, residus i paisatges molt degradats. Només la indústria petroquímica, en mans majoritàriament privades, segueix creixent d'una manera important i comença a dedicar una part cada cop més substancial de les inversions a elements de control de la contaminació i la producció de residus. A la riba sud i després del fracàs de la industrialització a gran escala, els països rics en recursos energètics han tornat a la via d'exportació de matèries primeres (molt especialment el gas natural), per la qual cosa ha calgut construir grans infraestructures com ara l'anomenat gasoducte Magrib-Europa.

Les ciutats mediterrànies no han encaixat massa bé en el nou model de desenvolupament urbà que ha tingut lloc des de la dècada del 1950, model molt basat en el transport privat i el consum d'espai a gran escala, seguint una mica l'orientació anglosaxona. Cap els anys cinquanta les principals àrees urbanes ja havien tancat els grans processos d'expansió fora dels antics recintes murallats (construcció d'eixamples) i estaven a punt de rebre els començaments del que serien els grans èxodes rurals de les dècades posteriors.

Les necessitats d'acomodar grans contingents d'immigrants provinents dels espais rurals multiplicà el creixement del medi construït en moltes aglomeracions de la riba nord. Com és sabut, a bona part de les ciutats, aquest creixement restà mancat de les infraestructures socioambientals pertinents, com ara xarxes de transport públic, equipaments sanitaris, educatius, culturals,

etc. i, evidentment, un ràpid procés de deteriorament del medi rural en passar en molt pocs anys les poblacions rurals a poblacions urbanes. En molts casos (i això no fou exclusiu de règims dictatorials com ara l'espanyol o el grec) calgueren molts anys de lluites veïnals per assolir uns nivells mínimament dignes de qualitat de vida. L'herència d'aquesta etapa és prou coneguda i en alguns casos dramàtica per a la qualitat de vida (com per exemple, el cas dels habitatges construïts amb ciment alumínos). El llegat ambiental també és prou evident per bé que potser no tan important com hom podria pensar, sobretot si la comparem amb el període posterior. Per suposat que la urbanització sense urbanisme (com s'ha vingut a anomenar aquest procés) ha generat impactes ambientals importants, com donen fe els barris dormitori de grans ciutats mediterrànies com ara Barcelona, Marsella, Roma o Atenes. A partir del 1975 i, molt especialment durant les dècades dels 80 i 90, el creixement urbà a la Mediterrània comença a experimentar un canvi qualitatiu important. En síntesi,

el medi construït durant l'etapa anterior tendeix a degradar-se força ràpidament i, en la mesura del possible, és abandonat pels seus residents que busquen una nova "qualitat de vida" facilitada a vegades per certes possibilitats de millora del benestar material. És també el període, en el qual les ciutats estrictes i també les primeres corones metropolitanes perden població, quan es multiplica l'ús del transport privat i quan el creixement de la "ciutat difusa" s'intensifica. Les implicacions a nivell ambiental d'aquests canvis en les estructures i dinàmiques urbanes són molt importants pel que suposen en termes de consum de recursos (energètics, d'aigua, sòls, paisatge, etc.), augment dels riscos naturals (molt importants en medis tan dinàmics com el mediterrani), etc. Paradoxalment, aquest model d'expansió urbana a l'estil de "Los Angeles" presenta als ulls dels que així actuen una clara millora en termes de qualitat de vida, pel fet de deixar (quan es pot) medis construïts compactes, més o menys degradats i amb una qualitat de vida percebuda com baixa, a medis més esponjats i d'una qualitat de vida percebuda com superior. Si bé, a nivell individual és difícil negar aquestes evidències, a nivell agregat, aquest canvi de model de ciutat genera un conjunt d'impactes quantitativament potser més rellevants que els impactes generats per l'antic model d'urbanització sense urbanisme. Arribem així a una estranya dicotomia que no respecta el que sempre ha estat una característica bàsica de les societats mediterrànies: la forta presència de la ciutat, una ciutat compacta, amb una multifuncionalitat dels usos del sòl i relacionada amb el seu entorn immediat. Aquesta concepció de la ciutat és el que ara s'intenta recuperar amb la rúbrica de la sostenibilitat, però tot i la tradició potser l'infortunat model difús ja sigui quelcom irremeiable i més tenint en compte, els mals temps que corren per al planejament públic del territori on cada cop es consolida més l'empremta privada. Evidentment, el model anterior no seria encara aplicable als països de la riba sud on el crei-

xement urbà segueix una línia tan caòtica com a la riba nord sense comptar però amb els nivells de riquesa que permeten, almenys, gaudir d'uns mínims equipaments, serveis i infraestructures. En aquest sentit, les imatges de les ciutats nord-africanes, també històricament molt ben adaptades al seu entorn i amb una cultura urbana extraordinària, estan canviant ràpidament cap el que seria una versió més pobre encara de la urbanització sense urbanisme dels països del nord de les dècades de 1950 i 1960. Els medis litorals pateixen sens dubte les pressions i les degradacions més fortes. Avui més de 125 milions de persones, el 35% de la població, viuen en el 10% del territori, que correspon al litoral. Segons la hipòtesi del Pla Blau, aquesta població haurà doblat cap a l'any 2025. D'altra banda, a l'any 1985, 14.000 km² estaven urbanitzats; hom calcula que 30.000 km² o més ho seran d'aquí 25 anys.

El turisme: una indústria estacional de difícil compatibilització amb els sistemes naturals

Durant la dècada del 1990 el turisme s'ha consolidat com el primer sector econòmic de molts països mediterranis. Cal recordar que Itàlia, Espanya i França concentren aproximadament la cinquena part dels ingressos mundials per turisme i que a l'Estat espanyol, el turisme constitueix més del 10 % del Producte Interior Brut. D'altra banda, el turisme també ha esdevingut un element clau en l'economia de països com el Marroc, Tunísia i Egipte. Cal, doncs, atorgar a aquest sector un paper molt rellevant en l'economia i societat mediterrànies.

La freqüentació turística a la Mediterrània ronda els 100 milions de persones/any i es preveu que aquesta xifra es tripliqui l'any 2025. Aquesta activitat turística es tradueix en un consum extremadament elevat d'espai, sovint el més interessant des d'un punt de vista ecològic o paisatgístic. Hom preveu un ritme de pèrdua directe d'espais litorals de 10.000 km² cada 5 anys. Així, el turisme a la Medi-

● **Taula 3: Població urbana/població total (en %), 1994**

País	
Portugal	s.d
Espanya	76
França	73
Itàlia	67
Grècia	65
Malta	91
Xipre	54
Turquia	67
Síria	52
Liban	87
Israel	91
Egipte	45
Líbia	85
Tunísia	57
Algèria	55
Marroc	48

● *Font: Informe sobre Desarrollo Humano, 1997- (PNUD)*

terrània s'expressa sobretot per la urbanització: construcció d'apartaments, hotels, infraestructures d'oci, comercials, de transport, etc. La característica bàsica és l'estacionalitat: l'espai urbanitzat resta buit durant gran part de l'any i la màxima concentració es dona en els mesos d'estiu, la qual provoca fortes demandes d'aigua quan més baixes estan les reserves, pics de contaminació i impactes importants derivats de la freqüentació elevada (cotxe, trepig, residus etc.). El creixement del turisme interior que s'expressa amb la segona residència i el càmping-caravaning, tot i que més repartit al llarg de l'any es concentra en els períodes de caps de setmana i vacances i es creen grans ones de desplaçaments pels grans eixos d'accés amb la consegüent densificació de trànsit, retencions i l'augment del risc d'accidents, especialment als països de la riba septentrional.

Aquest model depredador dels recursos és especialment problemàtic als països de la riba sud, on les multinacionals del lleure s'instal·len a la recerca de la màxima rendibilitat, amb poca sensibilitat pels sistemes naturals. En el seu conjunt, tota la Mediterrània s'està transformant en l'àrea de descans i lleure (turisme estacional o estada més definitiva en el moment de la jubilació) per diferents segments socials dels països desenvolupats. Aquesta funció té un preu importantíssim en el paisatge, la creixent urbanització, els impactes ambientals i socials, ja que no solament significa una certa homogeneïtat urbanística (infraestructura d'acolliment, camps de golf, ports esportius, hipermercats, etc.) sinó també cultural (manca d'interès per les cultures locals, models culturals de consum importats del món anglosaxó, etc.). Cal reconèixer l'emergència de noves formes de turisme més específiques i més equilibrades respecte al territori, l'economia i a les cultures locals (agroturisme, ecoturisme, turisme d'esports de natura). Però, desgraciadament, no deixaran de ser marginals front al turisme de massa, organitzat a través dels grans "tour-operadors". Tot i que es vagin desenvolupant formes alternatives de turisme, no es veu, de moment, que puguin arribar a sortir de l'esfera marginal, en la qual es troben respecte del turisme de massa.

Aquest tipus de turisme, que el mateix Pla Blau en les seves estimacions de futur considera que anirà incrementant-se i provocarà forts impactes, només es possible de controlar amb un canvi de consciència social, de la societat en general però també dels mateixos empresaris del sector. Exemples com el de Calvià (Mallorca), on a partir de l'iniciativa dels propis empresaris, s'està donant una reestructuració i renaturalització de l'espai urbanitzat, són esperançadors però molt puntuals a escala mediterrània. Caldria que a la vegada es donés un canvi de mentalitat en la demanda turística que permetés transformar l'oferta i assegurar la continuïtat de l'activitat en condicions raonablement compatibles amb els sistemes naturals. Hi ha aquí una responsabilitat indefugible dels països desenvolupats envers els subdesenvolupats.

Els espais protegits

La Mediterrània presenta una extraordinària riquesa florística i un alt nivell de biodiversitat (el segon del món després de les selves tropicals humides). També serveix com a corredor de pas i escala per a unes cinc mil aus de 150 espècies migratòries. La presència de les espècies animals i vegetals representa solament un aspecte del paisatge, però és un indicador visible del que ofereix la conca Mediterrània en termes de biodiversitat.

Davant d'aquesta realitat territorial i ecològica rica i diversa, cal destacar que els espais protegits són relativament escassos. Aquesta afirmació es pot matisar segons els països, però, en conjunt, només l'1% de la superfície total de territori es troba sota una figura de protecció. A més, aquestes figures varien molt segons els països i, malgrat el seu interès, responen només de forma parcial a l'objectiu de preservació de la biodiversitat i de protecció de paisatges. Sovint es tracta d'enclavaments aïllats i fragmen-

tats, amb pocs recursos econòmics i humans que no en faciliten ni el control ni la gestió. Particularment, existeixen molt pocs espais litorals i marítims protegits.

La migradesa en el nombre i extensió espais protegits, contrasta amb la gran quantitat de visitants que reben aquests espais. D'aquest fet es pot despendre una lectura positiva, ja que motiva una pressió social cada cop més gran per la conservació de la natura (i en aquest sentit és com podem considerar la pròpia conservació de la natura com un factor de canvi ambiental). D'altra banda, però, ben sovint, i paradoxalment, la pròpia figura de protecció és la que crea una major vulnerabilitat d'aquests espais a la freqüentació humana.

Aprofitant la major sensibilitat social per la protecció d'espais, especialment a la riba nord, s'està treballant en la recerca de fórmules noves per protegir els espais d'interès natural, especialment els costaners. En funció de les possibilitats d'implementació, les polítiques de conservació poden arribar a ser una força a tenir en compte en el canvi socioambiental tot i que la tasca és enorme front davant d'altres interessos econòmics competidors.

El futur de la societat i el medi a la Mediterrània

En aquest article, ens hem interessat per traçar, d'una manera molt generalista, l'estat de les forces inductores del canvi ambiental recent a la Mediterrània. Entre aquestes forces inductores hem destacat els casos de la demografia, l'agricultura, el conjunt urbanoindustrial, el turisme i la conservació de la natura. Un aspecte crític d'aquest entramat de factors socioeconòmics és la diferència que separa a la riba nord desenvolupada de la riba sud més pobre. A l'hora, però, també hem volgut destacar les similituds en els processos de canvi, malgrat la seva diferència temporal. A continuació i per concloure amb aquestes línies, voldríem plantejar un conjunt de reflexions sobre les quals, al nostre parer, convindria treballar-hi i, sobretot, actuar-hi més a fons.

En primer lloc, cal dir que la pressió de la població sobre el medi mediterrani ha experimentat un canvi qualitatiu molt important. A la riba nord, amb nul·les o molt baixes taxes de creixement i amb creixents porcions del territori que s'abandonen (especialment a l'interior), el problema per a la conservació ambiental de gran part del territori mediterrani seria més aviat la manca de gent (i de les activitats tradicionals que portaven a terme) que no pas l'excés d'efectius humans. La disminució de la població rural resulta, doncs, un aspecte fonamental i molt preocupant de cara al futur. El mateix procés es pot veure reproduït a la riba meridional en la mesura que l'emigració camp-ciutat continuï amb el mateix ímpetu que ho està fent actualment. L'altra cara del despoblament rural i l'abandonament de l'agricultura és, sens dubte, l'expansió urbana. Tanmateix, aquesta expansió ha oblidat el model mediterrani tradicional de ciutat compacta per adoptar un model "difús" que consumeix enormes recursos (energètics, territorials, etc.) i genera molts residus. La paradoxa en aquest cas és que la percepció social del canvi en el model urbà (el pas d'una ciutat compacta a una ciutat difusa) no es correspon en absolut amb el que seria una contribució al manteniment de la sostenibilitat global. Així, hi ha un benefici individual percebut en termes de millora de qualitat de vida però un cost econòmic i ambiental col·lectiu de grans proporcions.

Un altre gran impacte (a ben segur matissable segons les àrees) seria el provocat per la concentració de grans quantitats d'efectius humans en territoris molt reduïts com són les àrees litorals. En aquest sentit, el pes de l'activitat turística durant l'estiu, accentua els dèficits hídrics locals i regionals, fa més problemàtica la gestió de residus i força una certa "saturació territorial" de conseqüències angoixants per a la població humana i la resta d'éssers vius.

També cal comentar la presència de certs canvis en les forces inductores que de manera incidental o premeditada poden tenir uns impactes positius en l'estat ambien-

tal de la Mediterrània. En el primer cas, el canvi del model energètic a escala domèstica que suposa la major presència del gas natural en detriment de combustibles més contaminants està contribuint sens dubte a una millora de la qualitat de l'aire a moltes ciutats de la riba nord. Al mateix temps, la crisi industrial, que afecta sobretot als sectors més contaminants, ha generat alteracions favorables en el medi (per bé que queda un llegat ambiental negatiu que costarà molts anys i molts diners en resoldre).

Per acabar, la identificació de les forces inductores dels canvis juntament amb la direcció d'aquests canvis representa una tasca urgent per poder passar al següent pas: el canvi de mentalitat o, si es vol, l'"alfabetització" ambiental d'aquestes forces. La tasca és llarga i els impactes en el paisatge són diaris, constants i acumulatius, dirigits bàsicament per les forces econòmiques del mercat lliure. Tindran el conservacionisme i les pràctiques relacionades, capacitat d'organització i força sociocultural suficient per contrarestar aquestes tendències? Aquestes qüestions estan al cor de la pregunta sobre el canvi socioambiental. I l'anàlisi a escala general solament ens mostra les grans tendències. Cal treballar a escala intermèdia i local per entendre millor les complexes relacions entre societat i natura que històricament, a la Mediterrània, han estat particularment fecundes i positives, almenys segons la nostra percepció actual ●